

Prof. dr hab. Adam Łukaszewicz
Uniwersytet Warszawski
Wydział Archeologii
Katedra Epigrafiki i Papirologii

Recenzja

**w postępowaniu habilitacyjnym doktora Przemysława Piwowarczyka
w dziedzinie nauk humanistycznych w dyscyplinie historia
na podstawie osiągnięcia pt. "Monastic Microtheologies: Religious
Expressions and Imagery in the Monastic Letters from Western Thebes"**

1. Charakterystyka działalności naukowej Habilitanta
2. Główne osiągnięcie
3. Pozostały dorobek
4. Ocena głównego osiągnięcia
5. Ocena pozostałego dorobku
6. Ocena ogólna
7. Wniosek

1. Charakterystyka działalności naukowej Habilitanta

Dr Przemysław Piwowarczyk uzyskał w roku 2008 tytuł zawodowy magistra nauk politycznych w Akademii Artes Liberales. Został też w 2011 roku licencjatem filologii klasycznej.

Przemysław Piwowarczyk po uzyskaniu w roku 2013 stopnia doktora nauk humanistycznych na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach na podstawie pracy „Organizacja grup gnostyckich między II i IV w. n.e.” napisanej pod wspólnym kierunkiem ks. prof. dra hab. Wincentego Myszora (UŚ) i prof. dr hab. Ewy Wipszyckiej-Bravo (UW) został 1 października 2014 r. zatrudniony na UŚ i pracował na stanowisku adiunkta, po czym został 1. grudnia 2022 zatrudniony także na stanowisku profesora uczelni.

Zasięg zainteresowań badawczych dra Piwowarczyka jest tak znaczny, że trudno go ująć w jednym określeniu. Jest to z pewnością szeroko pojęta historia Kościoła, dzieje ruchu monastycznego, gnoza późnoantyczna, filozofia chrześcijańska i zagadnienia teologiczne połączone z zainteresowaniem materialną rzeczywistością środowiska, w którym rozwijało się i funkcjonowało wczesne (ale i późniejsze) chrześcijaństwo.

Szczególnym aspektem tych badań doktora Piwowarczyka jest krytyczna interpretacja tekstów źródłowych, zwłaszcza koptyjskich. Dr Piwowarczyk ma przygotowanie koptologiczne, nabyte pod kierunkiem ks. prof. Wincentego Myszora. W związku z tym zainteresowania doktora Piwowarczyka skupiają się przede wszystkim na Egipcie a chronologicznie dotyczą głównie schyłkowego okresu świata antycznego.

Oprócz przygotowania historycznego i filologicznego Habilitant ma też solidne podstawy wiedzy o archeologii świata późnoantycznego chrześcijaństwa. Wyrazem tego jest między innymi jego pobyt na polskich wykopaliskach w Marei/Filoksenite na północy Egiptu (na zachód od Aleksandrii), gdzie odsłonięto pozostałości późnoantycznego miasta funkcjonującego między innymi jako chrześcijański ośrodek pielgrzymkowy. Nie ulega wątpliwości, że Autor wiele zawdzięcza współpracy ze znaną badaczką Egiptu chrześcijańskiego, a zwłaszcza monastycyzmu, prof. dr hab. Ewą Wipszycką-Bravo.

Jest m.in. współautorem 2 artykułów naukowych napisanych wspólnie z prof. Ewą Wipszycką.

Innym obszarem badawczym jest dla P. Piwowarczyka historia lokalna, w tym historia kościołów w Polsce, zwłaszcza na Śląsku.

Publikacje Autora towarzyszące jego badaniom nad wyżej wymienionymi zagadnieniami obejmują 4 monografie książkowe, 26 rozdziałów w monografiach i 23 artykuły w czasopismach naukowych, łącznie 53 pozycje.

2. Główne osiągnięcie naukowe

Jako główne osiągnięcie uzasadniające wniosek habilitacyjny dr Przemysław Piwowarczyk przedstawił monografię pt. *Monastic Microtheologies: Religious*

at

Expressions and Imagery in the Monastic Letters from Western Thebes, Leuven 2022.

Praca ta ukazała się drukiem w Lowanium w znanym wydawnictwie Peetersa jako suplement do wydawanego przez Uniwersytet Warszawski czasopisma naukowego *The Journal of Juristic Papyrology* (*Journal of Juristic Papyrology Supplement* 42).

Dzieło jest dedykowane prof. Ewie Wipszyckiej-Bravo.

Praca składa się z wprowadzenia, trzech rozdziałów i konkluzji.

We "Wprowadzeniu" (Introduction) Autor poświęca nieco miejsca zdefiniowaniu tytułowego terminu "mikroteologie". Następnie charakteryzuje zakres terytorialny i chronologiczny materiału źródłowego.

Podstawą źródłową tej rozprawy jest zachowana korespondencja mnichów tebańskich działających w okresie późnorzymskim i koptyjskim na terenie Teb Zachodnich. W tej okolicy istniały wówczas liczne ośrodki monastyczne.

Materiał ten jest obfity i różnorodny. Składają się na to tysiące ostraków i papirusów. Teksty te pochodzą z okresu od VI do końca VIII w. Na str. 43 i 44 Autor zamieszcza wykaz publikacji, z których korzystał. Niekiedy są to edycje obejmujące setki tekstów (np. P. Mon. Epiph.: 702; O. Frange: 805; SB Kopt. I-IV: 2163). Zwraca uwagę m.in. wykorzystanie ostraków z Gurna stanowiących rezultat wykopalisk śp. Tomasza Góreckiego.

Ten ogromny materiał źródłowy w znacznej części pochodzi właśnie z rejonu Teb. Nie wszystkie listy w nim zawarte są listami napisanym przez mnichów.

W dalszym ciągu "Wprowadzenia" P. Piwowarczyk podejmuje niezwykle ważny dla tematu problem specyfiki rejonu Teb. Autor słusznie pomija rozważania i literaturę na temat (skądinąd bardzo obszerny) roli tej okolicy (Memnonia i sąsiedztwo) w okresie przedchrześcijańskim.

Niezwykle ważna dla tematu zawierającego termin "teologia" jest partia "Wprowadzenia" dotycząca kultury literackiej mnichów tebańskich. Liczne klasztory i eremy tebańskie zaludniali bowiem nie tylko niewykształceni adherenci ruchu monastycznego, ale także ludzie czytający i umiejący się posługiwać nabytą w ten sposób wiedzą, którą można bez wahania zakwalifikować jako liturgiczną lub teologiczną. Te rozważania Autora mają precedens m.in. w ciekawym artykule Herwiga Maehlera pt. "Bücher in den

ak

frühen Klöstern Ägyptens, (w: H. Froschauer, C. Römer (Hrsg.), *Spätantike Bibliotheken: Leben und Lesen in den frühen Klöstern Ägyptens*, Wien 2008, 39-47.

Wreszcie (ss. 37-41) Autor zajmuje się wpływami zewnętrznymi na mentalność i poglądy mnichów tebańskich. Potem następuje omówienie źródeł, obejmujące korespondencję mnichów, synaksariusz górnoegipski oraz archiwum Pisentiosa czyli inaczej Pesynthiosa.

Warto dla porządku zaznaczyć, że Habilitant posługuje się wydanymi tekstami źródłowymi, o czym informuje czytelnika, a jego opracowanie nie obejmuje zagadnień edytorskich i porusza tylko niektóre problemy krytyki tekstu. Jest jednak istotne, że bez gruntownej znajomości języka koptyjskiego nie mógłby podjąć samodzielnej analizy źródeł.

Rozdział 1. poświęcony jest poświadczonym w omawianych tekstach określeniom oznaczającym mnichów. Systematyczny przegląd tych terminów ma niemałe znaczenie przy opracowaniu i komentarzach do tej korespondencji. Nie ulega wątpliwości, że struktura wspólnot monastycznych była daleka od egalitarymu, z czym wiązały się formuły używane w korespondencji.

W rozdziale tym znajduje się wykaz ostraków o treści zaczerpniętej z Biblii wraz z identyfikacją odpowiednich cytatów.

W rozdziale 2. zatytułowanym "Words in action" autor zajmuje się ważnym elementem korespondencji, jakim są prośby o modlitwę bądź wzmianki o modlitwie. Ich wykaz (jedynie z *topos* Epifaniasza) zajmuje w rozprawie strony 130-135. Nie są one zresztą właściwe jedynie korespondencji chrześcijańskiej, co dobrze wiedzą papirolodzy, por. np. Heikki Koskenniemi, *Studien zur Idee und Phraseologie des griechischen Briefes...*, Helsinki 1956. Jednak modlitwie świętych mężów przypisywano szczególną moc, podobnie jak ich błogosławieństwu, o które również proszą korespondenci, albo którego udziela piszący (jak np. biskup Abraham z Hermonthis, s. 151).

W tym rozdziale znajdujemy dalej przegląd różnych formuł i przykładów błogosławieństwa. Błogosławieństwo może przybierać formę materialną, np. postać płodów rolnych. Znaczną część tego długiego rozdziału zajmują rozważania i komentarze dotyczące słów błogosławieństwa.

at

Następna grupa formuł to inwokacje zwrócone do Boga i świętych: do Trójcy Świętej, Boga (Ojca), Chrystusa, Maryi oraz świętych. Rozdział zamyka krótkie omówienie prośb o poradę i wskazówki natury duchowej (*spiritual direction*).

Rozdział 3. nosi znamienny a nawet nieco zaskakujący tytuł "Glimpses of an unexpressed system". Jest to w istocie omówienie zasadniczego problemu "mikroteologii", tzn. wydobywania z fragmentarycznych wypowiedzi kryjącej się za nimi całości. Autor podzielił tę partię pracy na części tematyczne: Bóg, Grzesznik i grzesznicy, Życie monastyczne, Teologia utrwalona w języku (tu Autor omawia szereg wyrażen: "przysięgam na Boga", "Bóg chce, Bóg każe", "Bóg wie", "Na Boga (Pana)" i podobne wyrażenia.

Rozprawę zamykają konkluzje. Podstawowe stwierdzenie Autora odnosi się do homogeniczności społeczności monastycznej rejonu tebańskiego w wieku VI-VIII. Wspomina on znany z wielu źródeł fakt omawiania przez mnichów spraw religijnych w czasie spotkań poświęconych tego rodzaju dysputom. Zaznacza też, na podstawie papirusów zawierających korespondencję Pesynthiosa (Pisentiosa) z Koptos, że zachodzą poważne trudności w rekonstrukcji indywidualnej religijności na podstawie samych tylko listów. Podkreśla jeszcze raz, że teologia, czy raczej mikroteologia, jest zawarta *implicite* w języku listów i w charakterystycznych formułach. W dodatku listy z Tebaidy nie mają znanych analogii z innymi częściami Egiptu. Autor zauważa specyfikę językową listów tebańskich, widoczną między innymi w doborze cytatów biblijnych.

Rozprawie towarzyszą indeksy referencji źródłowych. Dotyczą one oddzielnie Biblii, źródeł literackich, papirusów i inskrypcji. Obejmują też indeks postaci historycznych i biblijnych, autorów nam współczesnych oraz nazw miejscowych.

Ta część pracy podobnie jak obszerna bibliografia ma bardzo duże znaczenie i może stanowić wartościowe narzędzie uzupełniające wiedzę wyłożoną w rozprawie.

ak

3. Pozostały dorobek

Habilitant wskazuje następujące wybrane, jego zdaniem znaczące, pozycje z okresu przed uzyskaniem stopnia doktora:

Negatywny obraz Żydów w starożytności i jego uwarunkowania, *Estetyka i Krytyka* 57 (2012), ss. 143-163.

Communes et ecclesiastici w *Adversus haereses* III 15,2 Ireneusza z Lugdunum, *Vox Patrum* 57 (2012), ss. 495-503.

Gnostycyzm w Aleksandrii a gnostycyzm w *chora* między II a IV wiekiem po Chrystusie, *Interlinie. Interdyscyplinarne Czasopismo Internetowe. Szkice Egypciologiczne* 2012 (5), ss. 100-107.

Dorobek okresu po doktoracie obejmuje pozycje książkowe pt.:

Historia parafii i kościoła pw. św. Szczepana w Katowicach-Bogucicach, Katowice 2014 .

Jest to opracowanie z zakresu historii lokalnej, podobnie jak nieco późniejsze studium z roku 2017.

Rolnictwo i rolnicy w Bogucicach ze szczególnym uwzględnieniem rodziny Nyców, Chorzów 2017

Publikacja ta stanowi bardzo szczegółowe studium historyczne wsi, która obecnie wchodzi w skład obszaru miejskiego Katowic.

Lexicon of Spiritual Powers in the Nag Hammadi "Library" in the Light of the Texts of Ritual Power, Katowice 2021.

Ten leksykon zawiera oparty na tekstach z Nag Hammadi wykaz określeń mocy czy bytów duchowych. Wykaz tych imion czy nazw poprzedzony jest studium świata pojęciowego gnozy z uwzględnieniem współlistnienia w nim elementów egipskich i zaczerpniętych z piśmiennictwa chrześcijańskiego.

Okres po doktoracie obfituje także w mniejsze objętościowo publikacje naukowe dra Piwowarczyka. Należy do tego okresu aż 17 artykułów, kilkanaście rozdziałów w monografiach naukowych i 4 recenzje.

4. Ocena głównego osiągnięcia

Bardzo istotnym elementem dorobku po doktoracie jest główne osiągnięcie naukowe pt. *Monastic Microtheologies: Religious Expressions and Imagery in the Monastic Letters from Western Thebes*, Leuven 2022.

Autor podjął się trudnego zadania określenia światopoglądu religijnego egipskich ascetów na podstawie, która z całą pewnością nie jest

At

systematycznym wykładem ich przekonań religijnych. Rozprawa dra Piwowarczyka ma więc do pewnego stopnia charakter rekonstrukcyjny i zasadniczo interpretacyjny.

Należy ona do opracowań tekstów źródłowych i w znacznym stopniu do domeny papirologii, ze względu na to, że korespondencja mnichów jest zachowana na ostrakach i w papirusach. Tym samym można stwierdzić, że rozprawa dra Piwowarczyka jest dziełem z zakresu dyscypliny "historia" z elementami religioznawstwa i teologii.

Autor, opierając się na tekstach oryginalnych, dał dowód cennej znajomości języka koptyjskiego.

Autor używa określenia "mikroteologie", co odnosi się do zróżnicowanych indywidualnych poglądów religijnych, którym poszczególni mnisi dali wyraz w zachowanych listach.

W wersji angielskiej "theology" jest to "The study of God and of religious doctrines and matters of divinity. A specific system of this study" (*Webster's New World Dictionary*, s.v.). Inna, prostsza definicja to "The study of religion".

W terminologii polskiej termin "teologia" obejmuje wszelkie dociekania na temat Boga czy bogów, albo oznacza (w chrześcijaństwie) dyscyplinę normatywną zajmującą się ustalaniem i objaśnianiem treści doktrynalnych bądź też szeroko pojętą "teorię Boga". Wszystkie te znaczenia zakładają w zasadzie badanie bądź wykład treści dotyczących Boga i religii.

Tymczasem w ujęciu autora recenzowanej rozprawy w przypadku "mikroteologii" chodzi raczej o indywidualne poglądy religijne bądź ich wyraz w wypowiedziach poszczególnych osób. Autor dąży do sprecyzowania terminu "mikroteologie" przez eliminację możliwych znaczeń, z których rezygnuje. Podaje też definicję, którą posługuje się w swej rozprawie:

"In the correspondence of the Theban monks, microtheologies are included in the statements of a religious specialist in situations where they do not act as theologians".

Ogranicza to znacznie systemowy wymiar omawianego pojęcia. W dodatku można się zastanawiać, do jakiego stopnia tebański mnich może być z naszej perspektywy czasowej uważany za specjalistę w dziedzinie religii. To zależało

Oct

niewątpliwie od jego wykształcenia, drogi życiowej i funkcji we wspólnocie monastycznej.

Rzecz jasna częśćka *mikro* redukuje zakres znaczeniowy "teologii" do poziomu indywidualnego zakresu wierzeń i poglądów. Trzeba jednak pamiętać, że te poglądy są zawarte *implicite* w wypowiedziach stanowiących przedmiot rozprawy i dopiero po ich wydobyciu i usystematyzowaniu można je podciągnąć do rangi małych czy indywidualnych teologii. Jest to jednak możliwe, zwłaszcza jeżeli przez "teologię" będziemy rozumieli etymologiczne *logos* czy *logoj* na temat Boga a więc wszelką wypowiedź dotyczącą Boga.

Nie zamierzam oczywiście podważać prawa uczonego do tworzenia nowych definicji a nawet terminów. W tym przypadku chodzi zresztą o termin, który Autor tylko zaadaptował do swoich celów.

Z punktu widzenia historii chrześcijaństwa dokonanie przez dra Piwowarczyka rekonstrukcji poglądów poszczególnych przedstawicieli środowiska monastycznego ma duże znaczenie, zwłaszcza, że różnice zachodzące w tych indywidualnych wyobrażeniach ideowych mogą stanowić ważną ilustrację wpływu prądów występujących we wschodnim chrześcijaństwie. Wydaje się oczywiste, że świat myślowy tebańskich mnichów nie był ani jednolity ani szczelnie izolowany od tendencji występujących w kościołach wschodnich, a zwłaszcza w Kościele egipskim.

Odnoszę wrażenie, że komentarze dotyczące słów błogosławieństwa w rozdziale 2. stanowią poważny wkład Autora do wiedzy o wczesnochrześcijańskiej frazeologii.

Dobór bibliografii nie budzi zastrzeżeń. Autor słusznie zrezygnował z uwzględniania prac dotyczących topografii i toponomastyki Teb Zachodnich w okresie farańskim i ptolemejsko-rzymskim oraz z opracowań o charakterze ogólnym. Daje się zauważyć także to, że Autor nie ogranicza się do pozycji w języku angielskim, co wskazuje na szerokie spektrum jego kwerendy bibliograficznej.

Moja ogólna ocena osiągnięcia przedstawionego jako podstawa wniosku o habilitację jest bardzo wysoka. Mamy do czynienia z nieprzeciętnym opracowaniem naukowym trudnego i rozległego materiału źródłowego. Dr Piwowarczyk postawił sobie zadanie, z którego wywiązał się znakomicie.

Atw

5. Ocena pozostałego dorobku

Nie widzę konieczności omawiania wszystkich pozycji opublikowanych przez Habilitanta. Zasadnicze znaczenie ma główne osiągnięcie i inne najważniejsze publikacje.

Dorobek P. Piwowarczyka jest bardzo bogaty i różnorodny tematycznie choć jednoznacznie wpisujący się w ramy nauk historycznych.

Rozprawa doktorska Przemysława Piwowarczyka pt. „Organizacja grup gnostyckich między II i IV w. n.e.” nie została wydana.

Pozycja książkowa pt. *Historia parafii i kościoła pw. św. Szczepana w Katowicach-Bogucicach*, Katowice 2014 liczy ponad 100 stron, z tego 96 stron tekstu oraz strony zawierające bogaty materiał ilustracyjny.

Książka *Rolnictwo i rolnicy w Bogucicach ze szczególnym uwzględnieniem rodziny Nyców*, Chorzów 2017 liczy 227 stron.

Pozycja książkowa pt. *Lexicon of Spiritual Powers in the Nag Hammadi "Library" in the Light of the Text of Ritual Power*, Katowice 2021 niewątpliwie już jest i z pewnością będzie przez długie lata liczącym się narzędziem w pracy naukowej badaczy tekstów z Egiptu.

Jest ona rezultatem pracy Autora nad zespołem tekstów z Nag Hammadi zawierającym teksty koptyjskie o treści gnostyckiej lub zbliżonej.

Ten starannie wydany leksykon stanowi trwały wkład doktora Piwowarczyka w literaturę dotyczącą tekstów z Nag Hammadi.

Mniejsze objętościowo studia - zarówno pozycje opublikowane jako rozdziały w monografiach jak w postaci artykułów w czasopiśmie - stanowią bardzo ważną część dorobku naukowego P. Piwowarczyka. Jak już wspomniałem, nie widzę potrzeby omawiania w tym miejscu wszystkich pozycji tego rodzaju.

Wspomnę tylko kilka z tych istotnych opracowań.

"Using the Scriptures in Documentary Letters from Western Thebes", [w:] *Uses and Misuses of Ancient Mediterranean Sources: Erudition, Authority, Manipulation*, red. Ch. Meccariello, J. Singletary [= *Studies in Education and Religion in Ancient and Pre-Modern History in the Mediterranean and Its Environs* 12], Tübingen 2022, ss. 265-284.

ak

Jest to obszerny artykuł związany tematycznie z jedną z partii książki o mikroteologiach, dotycząca wykorzystania cytatów biblijnych w korespondencji mnichów tebańskich. Autor analizuje liczne cytaty, identyfikuje ich miejsce w Biblii, zwraca uwagę na nieścisłości i parafrazy (nawet jeśli cytat wprowadza zapowiedź "napisano"). Uznaje przewagę przekazu oralnego w środowisku monastycznym za charakterystyczne źródło niedokładności licznych, chociaż nie wszystkich, cytatów. Píše o zniekształceniach i zbitkach cytatów, niekiedy przybliżonych. Zwraca uwagę na celową adaptację cytatów do potrzeb wynikających z zamierzonego kontekstu. Autor podaje nawet przykłady użycia cytatów z Pisma św. w kontekście nader prozaicznym, dotyczącym drobnych interesów handlowych (s. 270-271).

Autor wspomina o kopistach tekstów biblijnych, o wymaganiu od duchownych znajomości pamięciowej Ewangelii (biskup Abraham) a także o mnichach, którzy motywowani pobożnością przywiązywali wielką wagę do ścisłości cytatów. Zdaniem Autora nie należy w zachowanych listach dopatrywać się cytatów zmyślonych, a jedynie interpretacji i adaptacji autentycznych tekstów.

Oceniam ten artykuł jako dowód znakomitego opanowania przez Autora warsztatu naukowej krytyki tekstu - w tym przypadku tekstów koptyjskich.

"Social Contexts of the Biblical Quotations in the Letters of Frange" [w:] *Religious Identifications in Late Antique Papyri: 3rd-12th Century Egypt*, red. M. Brandt, E. Scheerlinck, London 2022, ss. 248-277.

Ten tekst stanowi niejako uzupełnienie wymienionego wcześniej studium wykorzystania Pisma św. w dokumentach epistolarnych z Teb Zachodnich. Dotyczy on listów mnicha imieniem Frange z VIII w. Zamieszkiwał on w pustelni w staroegipskim grobowcu (TT 29) na obszarze Teb Zachodnich. Był on w środowisku monastycznym postacią cieszącą się znacznym prestiżem. Zajmował się m.in. przepisywaniem tekstów biblijnych. Pozostawił setki listów na ostrakach (O. Frange). Studium tej obfitej korespondencji umożliwiło P. Piwowarczykowi interesującą szczegółową, opartą na wielu tekstach, analizę sposobu cytowania, analizę celów jakim służą cytaty oraz egzemplifikację zjawisk wymienionych w jego poprzednio omawianym artykule.

"Crisis and Transformation of Gnostic Christianity in Late Roman and Early Byzantine Egypt" [w:] *Crisis in Early Religion*, Wiesbaden 2022, ss. 185-198.

At

Ten rozdział w zbiorowej publikacji zawiera zwięzłą syntezę obejmującą charakterystykę i ewolucję gnostycyzmu w okresie przełomowym dla historii chrześcijaństwa. Jest to poważne studium historyczne i religioznawcze zawierające interpretację gnostycyzmu i jego ewolucji w świecie późnego antyku. Autor omawia naukową literaturę przedmiotu i wnosi własne opinie do kwestii nader istotnej dla dziejów chrześcijaństwa, opierając się na tekstach gnostyckich takich jak *Pistis Sophia*.

"Charakterystyka materialna i teologiczna amuletów biblijnych w późnoantycznym Egipcie" [w:] *Od zwoju do e-booka*, Kraków 2022, ss. 95-109. Autor omawia w tej pracy ciekawą kategorię zabytków powiązanych z pewnymi aspektami magii w egipskim chrześcijaństwie. Praktyki magiczne nie były bowiem obce chrześcijaństwu¹ i oczywiście wykorzystywały teksty pochodzące z Pisma Świętego. Autor nie ogranicza się do charakterystyki tekstów, ale zajmuje się także ich materialnym podłożem. W konkluzji autor odwołuje się do koncepcji Krzysztofa Pomiana dotyczącej semioforu oraz nawiązuje do pojęcia mikroteologii, obecnego także w innych własnych pracach.

"O.Frange 773 as a Micro-Discourse on a Solitary Life in Western Thebes" [w:] *Being Alone in Antiquity: Greco-Roman Ideas and Experiences of Misanthropy, Isolation and Solitude*, red. R. Matuszewski, Berlin 2021, ss. 101-117.

Chodzi o wypowiedź jakiegoś anonimowego mnicha tebańskiego, zawartą w liście do Mojżesza, pustelnika. W VII w. (ok. roku 620) Mojżesz zamieszkiwał tebański grób, który później stał się eremem jego następcy imieniem Frange. List nie zawiera właściwie żadnych poglądów religijnych, poza wzmianką o Bożym nakazie pozdrawiania bliskich. Nie ma w nim też głębszych myśli. Autor troszczy się o zdrowie adresata i pozdrawia go w wyszukany sposób. Konstatuje przy tym trudności w bezpośrednim wzajemnym komunikowaniu się mieszkańców eremów i podkreśla rolę kontaktu listownego. List kończy się wzmianką o zapotrzebowaniu adresata na sos rybny. Ten tekst na wapiennym ostrakonie jest ciekawym świadectwem atmosfery życia mnichów na skraju

¹ Zagadnienie to interesowało również autora niniejszej recenzji, zob. np. A. Łukaszewicz, Christlicher Fluchtext (Notiuncula ad P. Vindob. G 16685), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 73, 1988, ss. 61-62.

Oct

tebańskiego dżebła. Autor opracowania dokonuje szczegółowej analizy tego dokumentu i zbliżonych tekstów.

"Pilate's Responsibility for the Death of Jesus in the Light of Early Christian Literature" [w:] *Responsibility: A Cross-disciplinary Perspective*, red. B. Bokus, Warszawa 2013, s. 229-241.

Autor porusza tu jedną z ważnych kwestii interpretacyjnych Nowego Testamentu, istotną także dla oceny poglądów przyjętych w kościołach wschodnich. Autor zestawia testimonia, słusznie interpretuje wyrażenie ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου jako formułę datującą, wbrew chociażby odmiennemu sformułowaniu u Tacyta, i dostrzega wyraźną tendencję tradycji chrześcijańskiej do zwalniania Piłata z odpowiedzialności za śmierć Jezusa.

Duże znaczenie miał dla dra Piwowarczyka miesięczny (10.09-9.10. 2021) staż w projekcie "Czy Marea to Marea? Rzymski ośrodek przemysłowy i wielkie miasto bizantyńskie w regionie Mareotis (koło Aleksandrii)", kierowanym przez prof. dr hab. Tomasza Derdę.

W roku 2022 był członkiem zespołu w projekcie "Die Byzantiner und die Natur" prowadzonym przez prof. Przemysława Marciniaka we współpracy z Johannes-Gutenberg Universität w Moguncji.

Innym ciekawym tematem podjętym niedawno przez dra Piwowarczyka są cuda św. Menasa (artykuł w *Vox Patrum* 79 (2021)). Autor tego artykułu podjął temat cudów św. Menasa również w ramach warsztatu: 28-29 X 2022, The International Workshop on the Miracles of Saint Menas... .

Święty Menas należy do najważniejszych świętych koptyjskiego Egiptu, nie tylko w wymiarze historycznym ale także obecnie.

Autor uczestniczy też w innych projektach (w trakcie realizacji).

Warto zwrócić uwagę na udział P. Piwowarczyka z referatami w wielu konferencjach krajowych i międzynarodowych. Habilitant wziął udział w 10 konferencjach międzynarodowych za granicą i 5 konferencjach międzynarodowych w kraju a także w 7 konferencjach krajowych oraz w 5 konferencjach lokalnych.

akt

6. Ocena ogólna

Dr Przemysław Piwowarczyk jest jeszcze młodym badaczem o już poważnym doświadczeniu i dorobku naukowym.

Dorobek badawczy doktora Piwowarczyka stanowi niewątpliwie wzbogacenie dyscypliny "Historia" o jego oryginalne koncepcje.

Twórczość naukowa doktora Piwowarczyka mieści się w zakresie dyscypliny "Historia", jednak autor może być zaliczony również do adeptów religioznawstwa, nauk filologicznych, zwłaszcza koptologii, z uwzględnieniem papirologii i epigrafiki.

Jestem przekonany o umiejętnościach i o wybitnych walorach twórczości naukowej Habilitanta. Dotychczasowy dorobek świadczy o jego pracowitości i rzetelności naukowej.

7. Wniosek

Zarówno wymiar ilościowy jak tematyczny i jakościowy bogatego dorobku naukowego dra Przemysława Piwowarczyka, ze szczególnym uwzględnieniem głównego osiągnięcia pt. *Monastic Microtheologies: Religious Expressions and Imagery in the Monastic Letters from Western Thebes*, w całej pełni upoważniają mnie do postawienia wniosku o dopuszczenie doktora Przemysława Piwowarczyka do dalszych etapów postępowania habilitacyjnego w dziedzinie nauk humanistycznych, w zakresie dyscypliny "Historia".

Adam Łukaszewicz

Prof. dr hab. Adam Łukaszewicz

Wydział Archeologii UW